

Wykonywanie kary pozbawienia wolności

Pojęcie więzienia znane już było w czasach starożytnych. Stanowiły je prymitywne pomieszczenia, w których w nieludzkich warunkach przetrzymywani byli ludzie w oczekiwaniu na wykonanie wyroku. Instytucja więzienia, jako placówki mającej na celu oddziaływanie na skazanych pojawiła się na przełomie XVI i XVII w. Były to wówczas domy poprawy i pracy przymusowej oraz przytułki, które dzisiaj przerodziły się w zakłady karne. Wiek XIX to dla Europy czas, w którym zaczęto coraz więcej rozpisywać się na temat roli wykonywania kary pozbawienia wolności. Już wtedy uznano karę pozbawienia wolności za najdoskonalszą. Pozbawienie wolności, jako kara za popełnienie przestępstwa przyczyniło się do powstania systemów penitencjarnych: pierwszy nazywany „celkowym” wiązał się z całkowitym odizolowaniem więźnia, w pojedynczej celi przez całą dobę, drugi „progresywny” polegał na podziale czasu wykonania kary pozbawienia wolności na kilka etapów, łagodził warunki jej odbywania w zależności od poprawy skazanego. W Polsce więzienia pojawiły się w XII w. Służyły do zatrzymania skazanego i doprowadzenia go przed sąd, a także do przeprowadzenia procesu wykonania kary śmierci bądź okaleczenia lub pozbawienia majątku.

We współczesnym świecie kara pozbawienia wolności uznana została za najważniejszy i najsurowszy środek reakcji państwowej na przestępstwo. *Kodeks karny wykonawczy* z 1997 r. przewiduje karę pozbawienia wolności od miesiąca do 15 lat; wymierza się ją w miesiącach i latach, przepisy szczególnie określają dolne i górne granice kary za poszczególne przestępstwa oraz zasady wymiaru kary, jak również karę 25 lat pozbawienia wolności i karę dożywotniego pozbawienia wolności. Celem wykonywania kary po-

zbawienia wolności jest wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego, a tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa. Należy przyjąć, że celami postępowania ze skazanym są utrzymanie stanu ich zdrowia, szacunku dla siebie, a także w zależności od tego, jak długo trwa kara, rozwijanie u nich poczucia odpowiedzialności i wspieranie takich postaw, które pomogą im w powrocie do społeczeństwa.

Mówiąc o wykonywaniu kary pozbawienia wolności należy wspomnieć o podmiotach oraz pracownikach, którzy wykonują tę karę w zakładach karnych. W Polsce zakłady karne podlegają Ministerstwu Sprawiedliwości, które stanowi centralny organ nadzoru administracyjno-służbowego nad działalnością zakładów karnych. Zadania w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności realizuje Służba Więzienna podległa Ministrowi Sprawiedliwości.

Jednostkami organizacyjnymi Służby Więziennej są:

1. Centralny Zarząd Służby Więziennej, którym kieruje Dyrektor Generalny Służby Więziennej.
2. Okręgowe inspektoraty Służby Więziennej kierowane przez dyrektorów okręgowych.
3. Zakłady karne i areszty śledcze.
4. Ośrodki szkolenia i doskonalenia kadr.

Zakładem karnym kieruje dyrektor zakładu, w którym pracują również funkcjonariusze Służby Więziennej, którzy w postępowaniu wobec osób pozbawionych wolności zobowiązani są kierować się zasadami praworządności, bezstronności oraz humanitaryzmu; szanować ich prawa i godność; oddziaływać pozytywnie swoim własnym przykładem.

W zakładach karnych istnieją komisje penitencjarne, w skład których wchodzić mogą powołani przez dyrektora funkcjonariusze i pracownicy tego zakładu. Mogą to być także osoby godne zaufania np. przedstawiciele stowarzyszeń, fundacji oraz kościołów i innych związków wyznaniowych, którym przysługuje głos

doradczy. Do zakresu działań komisji penitencjarnych należy m.in.: kierowanie skazanego do właściwego zakładu karnego, kierowanie skazanego do określonego systemu odbywania kary, jeżeli nie określił tego sąd w wyroku; ustalanie indywidualnych programów oddziaływań na skazanego i dokonywanie ocen ich wykonywania; dokonywanie ocen okresowych postępów skazanego w resocjalizacji; kwalifikowanie skazanych do nauczania w szkołach i na kursach; weryfikowanie indywidualnych programów oddziaływania albo indywidualnych programów terapeutycznych, a także kierowanie i wycofanie skazanych z oddziałów terapeutycznych; inne zadania przewidziane w ustawie i w przepisach wydanych na jej podstawie.

Przy przyjęciu do zakładu karnego skazany okazuje dokument stwierdzający tożsamość, podaje dane osobowe, informuje o zmianie danych osobowych, o miejscu zameldowania lub przebywania bez meldowania, o uprzedniej karalności, o stanie zdrowia, a także o ciężącym na nim zobowiązaniach alimentacyjnych. Skazany może być także poddany czynnościom mającym na celu jego identyfikację, a w szczególności: sfotografowaniu, oględzinom zewnętrznym ciała, pobraniu odcisków oraz okazaniu innym osobom. Skazany przekazuje do depozytu dokumenty, pieniądze, przedmioty wartościowe i inne przedmioty, których nie może posiadać w celi. Po przyjęciu do zakładu karnego skazany zostaje umieszczony w celi przejściowej nie dłużej niż 14 dni. W tym czasie poddaje się go wstępnym badaniom lekarskim, zabiegom sanitarnym, a także wstępnym badaniom osobopoznawczym. Po osadzeniu w zakładzie karnym, skazanego należy bezzwłocznie poinformować o przysługujących mu prawach i ciężących na nim obowiązkach, zwłaszcza umożliwić mu zapoznanie się z przepisami kodeksu i regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności. W celu stworzenia warunków sprzyjających indywidualnemu postępowaniu ze skazanymi, zapobieganiu szkodliwym wpływom skazanych zdemoralizowanych oraz zapewnieniu skazanym bezpieczeństwa osobistego, wyboru właściwego systemu wykonywania kary, rodzaju i typu zakładu karnego oraz

rozmieszczenia skazanych wewnątrz zakładu karnego, dokonuje się ich klasyfikacji. Polega ona na podziale ich na grupy, mając na względzie w szczególności:

- płeć,
- wiek,
- uprzednie odbywanie kary pozbawienia wolności,
- umyślność lub nieumyślność czynu,
- czas pozostałej do odbycia kary pozbawienia wolności,
- stan zdrowia fizycznego i psychicznego, psychicznego, w tym stopień uzależnienia od alkoholu, środków odurzających lub psychotropowych,
- stopień demoralizacji i zagrożenia społecznego,
- rodzaj popełnionego przestępstwa.

W polskim systemie penitencjarnym wykonanie kary pozbawienia wolności dokonuje się w zakładach karnych. Kodeks karny wykonawczy wyodrębnia następujące rodzaje zakładów karnych:

- zakład karny dla młodocianych – przebywają tu skazani na karę pozbawienia wolności, którzy nie ukończyli 21 roku życia (poza dwoma wyjątkami: pierwszy z nich stanowi, że w uzasadnionych wypadkach skazany może odbywać karę w tego rodzaju zakładzie po ukończeniu 21 roku życia, wówczas, gdy zachodzi potrzeba kontynuacji procesu resocjalizacji, czyli programowego systemu wykonania kary; w drugim przypadku w zakładzie karnym dla młodocianych mogą przebywać dorośli skazani, czyli tacy, którzy zostali skazani po raz pierwszy, wyrazili na to zgodę, oraz wyróżniają się dobrą postawą, ich umieszczenie w takim zakładzie uzasadnione jest potrzebami oddziaływania. Dorośli skazani mają być dla młodszych wzorem i pomocą w procesie wychowawczym). W zakładzie dla młodocianych nie mogą przebywać osoby stwarzające poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu, skazani za przestępstwo popełnione w zorganizowanej grupie przestępczej albo związku mającym na celu popełnianie przestępstw oraz

za popełnienie zbrodni. Po ukończeniu 21. roku życia skazany zostaje przeniesiony do innego rodzaju zakładu, tj. zakładu karnego dla odbywających karę po raz pierwszy, dla recydywistów;

- zakład karny dla odbywających karę po raz pierwszy – przebywają tu skazani, którzy nie zostali skierowani do innego rodzaju zakładu karnego w celu odbycia kary. Należy zauważyć, że jest to zakład dla odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, a nie dla osób skazanych po raz pierwszy. W zakładzie karnym dla odbywających karę po raz pierwszy przebywają:
 - pierwszy raz skazani na karę pozbawienia wolności za przestępstwa umyślne,
 - skazani odbywający zastępczą karę pozbawienia wolności po raz pierwszy lub orzeczoną w tej samej sprawie co kara pozbawienia wolności, czyli są tu osadzeni także ci skazani, którzy odbyli już karę pozbawienia wolności za określony czyn, a następnie muszą odbyć karę zastępczą pozbawienia wolności orzeczoną za grzywnę, którą wymierzono za ten sam czyn oprócz kary pozbawienia wolności,
 - skazani na karę pozbawienia wolności za przestępstwa nieumyślne (czyli są tu osadzeni ci skazani, którzy mogli także już wcześniej odbywać karę pozbawienia wolności nawet kilkakrotnie za przestępstwa nieumyślne),
 - inni skazani dorośli, którzy nie zostali zaklasyfikowani do odbycia kary w zakładach karnych dla recydywistów penitencjarnych, z uwagi na szczególne względy resocjalizacyjne, zwłaszcza gdy przemawia za tym krótki okres uprzednio lub obecnie odbywanej kary albo niski stopień ich demoralizacji i zagrożenia społecznego;
- zakład karny dla recydywistów penitencjarnych – odbywają tu karę dorośli skazani za przestępstwo umyślne na karę pozbawienia wolności lub zastępczą karę pozbawienia

wolności oraz ukarani za wykroczenia umyślne zasadniczą lub zastępczą karą aresztu, którzy uprzednio już odbywali takie kary lub karę aresztu wojskowego za umyślne przestępstwa lub wykroczenia, chyba że szczególne względy przemawiają za skierowaniem ich do zakładu karnego dla odbywających karę po raz pierwszy. Pojęcie recydywisty dotyczy osób, które nieustannie powracają do przestępstwa, do wszystkich, którzy już kiedyś odbywali karę pozbawienia wolności, bez względu na to, czy zdarzyło się to raz, czy więcej razy;

- zakład karny dla odbywających karę aresztu wojskowego – w zakładzie karnym tego rodzaju osadzeni zostają żołnierze lub osoby powołane do pełnienia zasadniczej służby wojskowej. Sąd wobec takich osób może orzec karę aresztu wojskowego, jeżeli: za popełniony czyn przewidziana jest kara aresztu wojskowego, a także wówczas, gdy przestępstwo zagrożone jest karą pozbawienia wolności nie przekraczającą pięciu lat, a wymieniona za nie kara nie byłaby surowsza niż 2 lata pozbawienia wolności. Kara aresztu wojskowego może trwać od miesiąca do 2 lat. Skazani odbywają karę w umundurowaniu wojskowym pozbawionym godła państwowego oraz oznak i stopni wojskowych.

Zakłady karne mogą być organizowane jako zakłady karne typu: zamkniętego, półotwartego i otwartego. Różnią się od siebie stopniem zabezpieczenia, izolacją skazanych oraz wynikającymi z tego ich obowiązkami i uprawnieniami w zakresie poruszania się w zakładzie i poza jego obrębem. Wyróżniamy trzy typy zakładów karnych.

Zakłady karne typu zamkniętego charakteryzują się najmniejszą swobodą skazanych, zwłaszcza w zakresie kontaktów ze światem zewnętrznym, w dziedzinie zatrudniania, nauczania, zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych. W tego typu zakładzie osadza się skazanych, którzy stwarzają poważne zagrożenie społeczne lub poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu, a także skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności oraz na

karę 25 lat pozbawienia wolności. W zakładzie karnym typu zamkniętego m.in. cele mieszkalne zamykane są na całą dobę, skazani zatrudniani mogą być tylko na terenie zakładu, a poza nim tylko pod dozorem. Skazani osadzeni w tego typu zakładzie nie mają przepustek.

Zakłady karne typu półotwartego – charakteryzują się szerszym zakresem uprawnień skazanego dotyczących kontaktów zewnętrznych i wewnętrznych. Przebywają tu skazani za nieumyślne przestępstwa lub odbywający zastępczą karę pozbawienia wolności, w tym karę aresztu. Osadzeni mogą być tam również skazani, którzy zostali przeniesieni z zakładu otwartego w drodze degradacji lub przeniesieni z zakładu zamkniętego w drodze awansu. W zakładzie karnym typu półotwartego cele mieszkalne skazanych pozostają otwarte w porze dziennej, natomiast w porze nocnej mogą być zamknięte; skazani mogą być zatrudniani poza terenem zakładu karnego w systemie zmniejszonego konwojowania lub bez konwojenta, w tym również na pojedynczych stanowiskach pracy; skazani mogą brać udział w organizowanych przez administrację poza terenem zakładu karnego grupowych zajęciach kulturalno-oświatowych lub sportowych; skazanym można udzielać przepustek z zakładu karnego, nie częściej niż raz na dwa miesiące, łącznie na okres nie przekraczający 14 dni w roku.

Zakłady karne typu otwartego – przeznaczone są dla osadzonych odznaczających się wzorową postawą podczas odbywania kary pozbawienia wolności. Przebywać tu mogą skazani na karę aresztu wojskowego, a także skazani za przestępstwa nieumyślne, skazane kobiety oraz odbywający zastępczą karę pozbawienia wolności. Osadzeni są tu również skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności po odbyciu co najmniej 20 lat kary. W zakładzie tym: cele mieszkalne skazanych pozostają otwarte przez całą dobę; skazanych zatrudnia się przede wszystkim poza terenem zakładu karnego, bez konwojenta, na pojedynczych stanowiskach pracy, skazani mogą otrzymywać z depozytu zakładu karnego pieniądze pozostające do ich dyspozycji; skazanym można udzielać przepustek z zakładu karnego, nie częściej

niż raz w miesiącu, łącznie na okres nie przekraczający 28 dni w roku.

Wykonywanie kary pozbawienia wolności odbywa się w trzech systemach: programowego oddziaływania, terapeutycznym i zwykłym, które zastąpiły dawne rygory.

System programowego oddziaływania – oparty jest na zasadzie dobrowolności, można go określić mianem „resocjalizującego”. W systemie tym odbywają karę skazani młodociani, a także skazani dorośli, którzy po przedstawieniu im projektu programu oddziaływania wyrażają zgodę na współudział w jego opracowaniu i wykonaniu. Do tego rodzaju systemu można także skierować skazanych uzależnionych od alkoholu lub innych środków psychotropowych, jednak tylko wtedy, gdy nie wymagają oni już oddziaływania specjalistycznego i wyrażają na to zgodę.

System terapeutyczny – w systemie tym odbywają karę skazani z zaburzeniami psychicznymi, upośledzeni umysłowo, a także uzależnieni od alkoholu lub innych środków odurzających albo psychotropowych oraz skazani niepełnosprawni fizycznie – wymagający oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej. Mogą tu przebywać również inni skazani, którzy wyrażą na to zgodę, a za ich pobyt w tym systemie przemawiają względy lecznicze i wychowawcze.

System zwykły – w ostatnim z systemów karę odbywają dorośli skazani, którzy nie zostali zakwalifikowani ani do systemu programowanego oddziaływania, ani do systemu terapeutycznego. Karę w systemie zwykłym odbywają: skazani dorośli, którzy zostali przeniesieni z systemu programowego oddziaływania, ponieważ nie przestrzegali wymagań ustalonych w indywidualnym programie oddziaływania; skazani przeniesieni z systemu terapeutycznego, jeżeli nie wyrażają zgody na współudział w opracowaniu i wykonaniu indywidualnego programu oddziaływania; skazani, którzy nie wymagali odbywania kary w systemie terapeutycznym, a nie wyrazili zgody na wykonywanie kary w systemie programowego oddziaływania; skazani odbywający zastępczą karę pozbawienia wolności oraz skazani ukarani karą aresztu za wykrocze-

nie, ukarani karą porządkową lub wobec których zastosowano środek przymusu skutkujący pozbawieniem wolności. W systemie zwykłym skazany może korzystać z dostępnego w zakładzie karnym zatrudnienia, nauczania, zajęć społeczno-wychowawczych, sportowych. Stosowana jest tu również indywidualizacja środków i form oddziaływania dotycząca określonego rodzaju i typu zakładu karnego.

Oddziaływanie na skazanych odbywających karę pozbawienia wolności opiera się na wykorzystaniu pewnych środków, stanowiących narzędzia działania. Do owych środków zalicza się: praca, sprzyjająca zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne, jak również nagrody i kary dyscyplinarne.

Zatrudnianie – stanowi podstawowy środek oddziaływania, realizuje funkcję resocjalizacyjno-wychowawczą, zdrowotno-higieniczną, ekonomiczną, a także funkcję wzmocnienia stanu bezpieczeństwa w zakładzie karnym, a także zapobiegania demoralizacji skazanych. Z jednej strony chodzi tutaj o zdobycie odpowiednich kwalifikacji zawodowych, z drugiej zaś o wykazanie u skazanego przekonania, że z pracy można utrzymać siebie i rodzinę. Praca więźniów traktowana jest jako pozytywny element rygoru więziennego, nie jest nigdy używana jako kara, przyczynia się do podtrzymania lub rozwoju zdolności skazanych do zarabiania na życie po wyjściu na wolność. Pierwszeństwo do wykonywania pracy mają przede wszystkim ci skazani, którzy zobowiązani są do płacenia alimentów, jak również ci, którzy mają trudną sytuację materialną, osobistą lub rodzinną. Osadzony, podejmując pracę, powinien zostać poinformowany o sposobie wykonywania danej pracy, a także powinien odbyć szkolenie z zakresu BHP, przepisów przeciwpożarowych oraz obsługi maszyn i urządzeń. Podmiot zatrudniający powinien również zapoznać pracownika z zasadami i normami pracy oraz z zasadami wynagrodzenia, jakie będzie mu przysługiwało za pracę.

Nauczanie – powszechnie przyjmuje się, że nauczanie skazanych jest jedną z najważniejszych metod resocjalizacji, której ce-

lem jest wykorzystanie okresu pozbawienia wolności do uzupełnienia braków w wykształceniu w zakresie szkoły zawodowej, gimnazjum, jak również zdobycia określonych kwalifikacji zawodowych lub przyuczenia do zawodu. Nauczanie powinno również wpływać na zmianę stosunku skazanych do otaczającej ich rzeczywistości, a co za tym idzie – do ludzi, do pracy. Prowadzenie nauczania obowiązkowego w zakresie szkoły podstawowej i gimnazjum należy do administracji zakładu karnego, dyrektor zobowiązany jest do stworzenia warunków i zapewnienia odpowiednich środków do funkcjonowania szkoły. Pierwszeństwo w uzyskaniu możliwości objęcia nauczaniem w szkole ponadpodstawowej (ponadgimnazjalnej) i na kursach zawodowych mają skazani, którzy nie mają wyuczonego zawodu albo po odbyciu kary nie będą mogli go wykonywać, a także nie ukończyli 21 roku życia.

Zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe – w zakładach karnych stwarza się skazanemu warunki odpowiedniego spędzania czasu wolnego. W tym celu organizuje się zajęcia kulturalno-oświatowe, wychowania fizycznego i sportowe oraz pobudza aktywność społeczną skazanych. Prowadzenie tych zajęć w zakładzie karnym ma za zadanie zaakcentować rolę kultury w życiu człowieka, co za tym idzie – dokonać pomocy w wyborze wartości i odpowiedzialności w ponoszeniu konsekwencji własnych działań, a także dbanie o zdrowie. Zajęcia te mogą być prowadzone jako programy edukacyjne, kulturalne, oświatowe lub sportowe. Realizacja zadań prowadzonych zajęć odbywa się w określonym czasie, z daną grupą skazanych, dobieranych poprzez wzgląd na wspólne dla wszystkich członków problemy lub potrzeby.

Nagrody i kary przysługujące skazanemu – skazanemu wyróżniającemu się dobrym zachowaniem w czasie odbywania kary mogą być przyznawane nagrody. Może ona być również przyznana skazanemu w celu zachęcenia go do poprawy zachowania. Do nagród zaliczyć można m.in.: zezwolenie na dodatkowe lub dłuższe widzenie; zezwolenie na widzenie bez osoby dozorującej; zezwolenie na widzenie w oddzielnym pomieszczeniu, bez osoby dozorującej; nagroda rzeczowa lub pieniężna; zezwolenie na

opuszczenie zakładu karnego bez dozoru, na okres nie przekraczający jednorazowo 14 dni.

W resocjalizacji skazanych ważną funkcję pełnią również kary dyscyplinarne, które stanowią ważny instrument kształtowania pozytywnej postawy skazanych, mają zapewnić wykonywanie obowiązków i przestrzeganie ustalonego porządku, uczyć zasad współżycia i współdziałania między skazanymi. Wyróżniamy trzy funkcje kar dyscyplinarnych, tj. należyte wykonanie kary pozbawienia wolności, utrzymanie w zakładzie karnym ładu i porządku, wpojenie skazanemu poczucia karności i konieczności podporządkowania się wymaganiom życia zbiorowego. Karami dyscyplinarnymi są m.in.: nagana; pozbawienie wszystkich lub niektórych niewykorzystanych przez skazanego nagród lub ulg albo zawieszenie ich wykonania na okres do 3 miesięcy; pozbawienie możliwości otrzymania paczek żywnościowych na okres do 3 miesięcy (z wyjątkiem kobiet ciężarnych, karmiących i skazanych sprawujących opiekę nad swoimi dziećmi w domach matki i dziecka); udzielanie widzeń w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobą odwiedzającą na okres do 3 miesięcy; umieszczenie w celi izolacyjnej na okres do 28 dni (z wyjątkiem kobiet ciężarnych, karmiących i skazanych sprawujących opiekę nad swoimi dziećmi w domach matki i dziecka).

Od wieków człowiek dopuszcza się zachowań, które wpływają bezpośrednio na bezpieczeństwo oraz życie innych. W celu zapobiegania tego typu przypadkom istnieje prawo, które zmusza przestępców do ponoszenia odpowiedzialności za popełnione przestępstwa. Mówimy tu o karze, która wymierzana jest odpowiednio do rodzaju winy. W katalogu kar obowiązującego *Kodeksu karnego* najsurowsza jest kara pozbawienia wolności, niezależnie od wymiaru, w jakim zostanie orzeczona. Dolegliwość kary pozbawienia wolności wynika z faktu, że ingeruje ona w wolność, która należy do najcenniejszych dóbr człowieka. Najpowszechniejszą karą uznawaną na całym świecie jest więzienie, czyli miejsce, gdzie wykonuje się wyrok pozbawienia wolności, a także realizuje się różnego rodzaju działania resocjalizujące, mające na

celu umożliwić skazanemu powrót do normalnego życia w społeczeństwie. W przypadku odbywania kary pozbawienia wolności ważne jest, w jakim rodzaju, typie i systemie więźniowie odbywają karę, jak organizowany jest ich czas wolny oraz w jakiego rodzaju zajęciach biorą udział. Istotne jest także oddzielenie więźniów, aby ci z lżejszymi wyrokami, skazani za sprawy o mniejszym wymiarze kary nie przebywali z recydywistami, a co za tym idzie nie uczyli się od nich zachowań przestępczych.